

Віталій Лисенко,
студент-магістрант історичного факультету
Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ
Криворізького національного університету

«ВОЛИНСЬКА ПРОГРАМА» ВОЄВОДИ ГЕНРИКА ЮЗЕВСЬКОГО ЯК СПРОБА ВИРІШЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ МІЖЕТНІЧНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Політика так званого «волинського регіоналізму», яку з кінця 20-х років проводив польський уряд, була однією із спроб вирішення українського питання в Польщі. Однак серед історичних досліджень останніх років недостатньо публікацій, що розкривають спробу порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. Це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження з метою поглибленого аналізу основних напрямків українсько-польського співжиття у міжвоєнний період, методів і форм реалізації «волинського експерименту» воєвод Г.Юзевського.

Ключові слова: «Волинська політика», волинський регіоналізм, пацифікація, воєводи, конфронтація, нормалізація, міжвоєнний час, Друга Річ Посполита, українці, поляки, пробачення, взаємопримирення.

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення відносин стратегічного партнерства між Україною і Польщею певною перешкодою залишається недостатньо досліджена історія українсько-польського співжиття у 20-30-і роки нинішнього століття. Цей період наповнений неоднозначними, суперечливими і складними сторінками у взаєминах між двома народами.

У комплексі проблем українсько-польських відносин міжвоєнного періоду важливим є вивчення політики Другої Речі Посполитої щодо українців, що проживали на її теренах. Політика так званого «волинського регіоналізму», яку з кінця 20-х рр. ХХ ст. проводив польський уряд, була однією із спроб

вирішення українського питання в Польщі. Однак серед історичних досліджень останніх років недостатньо публікацій, що розкривають спробу порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. Це зумовлює необхідність проведення комплексного дослідження з метою поглибленого аналізу основних напрямків українсько-польського співжиття у міжвоєнний період, методів і форм реалізації «волинського експерименту» воєводи Г. Юзевського. Завдання актуалізується потребою у створення цілісної картини політичного життя на Волині у 20-30-і рр. ХХ ст.

Дослідження проблеми зумовлене ще й тим, що вивчення і узагальнення зазначених проблем дасть змогу глибше зрозуміти суть тих драматичних подій в історії обох народів, що мали місце в період Другої світової війни на Волині та в перші повоєнні роки. Таким чином, суспільно-політична актуальність та не розробленість проблеми в історіографії зумовили вибір теми.

Мета та завдання дослідження полягає у висвітленні основних теоретичних засад політики державної асиміляції Польщі та етапів її практичної реалізації на Волині. Водночас, зроблена спроба проаналізувати і дати оцінку суспільно-політичній, економічній, культурно-освітній і релігійній діяльності воєводської адміністрації, очолюваної Г. Юзевським.

Історіографічний огляд літератури. Історіографію проблеми поділено за хронологічним принципом: міжвоєнного періоду (1918-1939 рр.), українська радянська, сучасна вітчизняна та польська історіографія.

Огляд наукової літератури з досліджуваної проблеми дає підстави для таких висновків: серед робіт вітчизняних істориків, присвячених питанням міжнаціональних відносин у Другій Речі Посполитій недостатньо публікацій, в яких розкриваються проблеми українсько-польського співжиття на Волині у міжвоєнний період; при загальній оцінці суспільно-політичної ситуації на східних теренах Польщі у 20-30-і рр. ХХ ст. важливо врахувати не лише конфронтаційні, а й угодні аспекти у відносинах між поляками і українцями; ґрунтового дослідження потребує питання про суті

політики «санаційних» урядів щодо українського населення Волині наприкінці 1920-1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Після Першої світової війни західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі, Чехословаччини і Румунії. На той час у Польщі було 6 млн. українців, у Чехословаччині – 455 тис, у Румунії – 790 тис. Українці проживали на території у 146 тис. кв. км. згаданих держав.

Українські землі Волинського регіону не мали самоврядування, власного автономного устрою. Конституція Польщі 1921 р. також не передбачала права на територіальну автономію українських земель. Українців звільняли з державних установ, в тому числі, і з повітових, а на землях Волині були поселені понад 200 тис. польських фермерів (осадників).

Західноукраїнські землі в соціально-економічному сенсі перебували у становищі напівколоній. Їх частка в промисловому потенціалі була в три рази меншою, що було неприродним з огляду на кількість українців та площу території, яку вони населяли [5].

Важкий матеріальний стан місцевого українського населення поглиблювало й те, що заробітна плата в місті й селі навіть наприкінці 20-х років не була вищою, ніж напередодні Першої світової війни, а в період світової економічної кризи, навіть, знизилася. Робочий день тривав понад 10 годин на добу. До цього слід додати ще й погане медичне обслуговування та набагато нижчий, ніж в центральних районах Польщі, Румунії й Чехословаччини, загальний життєвий рівень, постійне безробіття. Фактично основною метою діяльності влади щодо західноукраїнського населення було поглиблення його колонізації. Це посилювало соціальне напруження і національні суперечності на цих землях, що спричинило великі конфлікти вже в роки Другої світової війни, особливо, між поляками і західними українцями [16, с. 25].

Складні і суперечливі тенденції спостерігалися у суспільно-політичному русі на західноукраїнських землях. Вів відбувався у трьох характерних напрямках: легальні партії, націоналістичні (підпільні) й комуністична. Найвпливовішою

легальною партією було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) (з 1925 року), очолюване Д. Левицьким й В. Мудрим. Ця партія мала досить значний вплив на «Просвіту», Ревізійний союз кооператорів, Центросоюз. Своїми політичними орієнтирами об'єднання вважало соборність, духовність, демократію, антикомунізм. До 1930 р. між УНДО й націоналістами було співробітництво, яке припинилося через полярне ставлення до компромісів з польською владою.

Другою за впливовістю легальною партією була Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП) (з 1926), яка була членом Соціалістичного Інтернаціоналу з 1931 р. УСРП утворилась після об'єднання Русько-української радикальної партії з Українською партією соціалістів-революціонерів, що діяла на Волині. Очолювали партію Л. Бачинський, І. Макух. Основними вимогами було обмеження приватної власності на землю і незалежність України. Особливо негативно ставилася ця партія до Польщі і СРСР. До легальних належала Українська соціал-демократична партія (УСДП), заснована 1900 р., яка відновила свою діяльність з 1929 р. Вона публікувала три періодичні видання. Загалом у 1925 р. українці мали 12 політичних партій і навіть деякою мірою були представлені у сеймі [4, с. 117].

Підпільною націоналістичною організацією у 1920 р. була заснована Українська військова організація (УВО), яка регулярно влаштовувала замаху на представників влади Польщі (на маршала Ю. Пілсудського у 1925 р., на президента Польської Республіки С. Войцеховського у 1924 р. та ін.). Основу цієї організації становила найрадикальніша частина молоді з корпусу УГА, а очолював УВО полковник УНР Є. Коновалець.

Також репресивними методами насаджувалася «ревіндикація», тобто примусове повернення до католицької віри, особливо, на Волині наприкінці 30-х років. Було знищено 200 православних церков, 150 – передано римо-католикам. З діючих у 1914 р. 389 православних храмів, у 1939 р. залишилося лише 51 [6, с. 99]. Проект Конституційного закону Галицько-Волинської землі,

внесений українськими депутатами, згідно з яким передбачалась територіальна автономія з урядом і сеймом, збройні сили, рівноправність української і польської мов у державних установах тощо, не був прийнятий у грудні 1938 р. польським сеймом.

Отже, суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях, у відповідь на реакційну політику влади, активізувався. Його головною рушійною силою був пошук способів національного визволення України. Після 1926 року носієм національної ідеї та генератором політичного руху у Волинському воєводстві виступила стара еліта, зокрема, наддніпрянська. Маючи досвід революційної боротьби 1917-1921 рр., вони стали організаторами і лідерами політичного життя, носіями національно-патріотичної ідеї на волинських землях. Водночас формувалася нова генерація української інтелігенції, яка орієнтувалась на ідею самостійності України. Вони своєю діяльністю прагнули відстоювати національні інтереси свого народу.

Призначений у 1928 р. Волинським воєводою, Г. Юзевський став провідником державної асиміляції місцевого населення. Українські інтелігенти, у переважній більшості, виражали опозиційні настрої польській політиці, яка проявлялась у колонізації, осадництві, репресіях щодо українців, їх покатоличенні. Відзначимо, що до того ж український політичний табір Волині був неоднорідним [9, с. 8]. Отже, соціально-політична ситуація Волинського регіону із входженням до складу Польщі погіршилася. Неабияку роль у цьому процесі відіграли особи, про політику яких ми ще поговоримо. Це – волинська політика Генріка Юзевського та друга пацифікація Александра Гавке-Новака. Отже, перейдемо до розгляду наступних питань.

Дуалізм українсько-польських міжетнічних стосунків став чинником неспроможності випрацювати всеосяжну, оптимальну та результативну концепцію входження краю до єдиної II Речі Посполитої. Це спочатку проявлялось, з одного боку, у нездоланному песимізмі польських представників влади, що, мовляв, із огляду «на швидко зростаючу українізацію Волинь уже видається втраченою для польськості», а з другого, – раціоналізацією розуміння

нагальної необхідності власне «волинської політики» задля «скерування українського руху в певні рамки, які укладають агітацію зі Східної Галичини [17]».

На нашу думку, програмно-політичне узасадничення «волинської політики» воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака мусило би забезпечити досягнення поставленої мети. Відтак, із твердим переконанням в тому, що польська влада вимагає як найтіснішого поєднання Волині з Річчю Посполитою, прибув до Луцька у червні 1928 р. новопризначений воєвода Генрік Юзевський. Обрання інтеграції, як засадничої мети, було покладено в основу «волинського експерименту» Г. Юзевського [4, с. 10].

Національно-освітні складові «волинської програми» Г. Юзевського визначалися поволі та обачно. Конкретні способи її виконання було викладено волинським воєводою у грудні 1929 р. на конференції воєвод східних кресів у Луцьку: «Державну асиміляцію та тісне згуртування краю з Річчю Посполитою варто розуміти не як винародовлення, не тільки як творчий процес взаємного проникнення двох культур, але й як насичення українських національних рис паростками польської [культури] [3, с. 58]».

Максимально результативною мусила стати запропонована Г. Юзевським програма створення системи освітнього бікультуралізму – програма «поєднання національних елементів із державною культурою», а тому контрольованих поступок українцям у сфері їхніх культурно-освітніх зацікавлень через будівництво нових шкіл, створення підручників українською мовою і т.п. Та, по суті, Г. Юзевський залишався прихильником утравкістичної, двомовної школи, яку в програмі було приховано під назвою «бікультуральної» школи.

Основні напрями ментальної перебудови, як передумови польсько-українського порозуміння на Волині, Г. Юзевський визначив на нараді керівників воєводської адміністрації 16 липня 1929 р. Так, завданням першорядної ваги було конструювання українського життя на Волині відповідно до ідеології опертя на Польщу на засадах дифузії культур. Адже, на думку воєводи, українська громада піддана

державній асиміляції та готова до співпраці з поляками [4, с. 123].

Здійснення цього завдання змушувало Юзевського зосереджувати увагу на шкільних справах, бо школа створювала широкі можливості для взаємин польської та української молоді згідно з основними тезами його програми. В основу його шкільної політики було покладено переконання, що «система і організація початкового шкільництва на Волині мусить дати найбільші гарантії забезпечення істинних потреб людності. Існуюча система шкільництва, викликаючи постійне занепокоєння і незадоволення української людності, мусить допровадити до започаткування бурхливого процесу українського приватного шкільництва, вочевидь імпортованого із Малопольщі [5]».

Волинський першоурядовець вважав, що українці використовують опитування для антидержавної пропаганди і роздмухування конфліктів на кресах. Санкціонований воєводою опір шкільним опитуванням, став причиною того, що у воєводських документах, ситуаційних звітах поліції плебісцити називались «українською націоналістичною акцією», а місцеві чиновники не досить прагнули проводити на Волині повторні опитування, які зніщувало в 1932 р. товариство «Рідна школа» зі Львова. То ж проголошуваний Г. Юзевським бікультуралізм, у шкільництві проявляв себе, здебільшого, як типи шкіл – однорідна польська та утравістична.

Варто також зазначити, що при всьому оригінальному ідеологічному оформленні, національно-освітні компоненти «волинської програми» Г. Юзевського підпорядковувалися практиці адміністрування багатонаціональною територією. Неоднозначне ставлення воєводи до інших національних меншин, зокрема чехів і німців, – визначалось їхнім ставленням до його політики [3, с. 77].

Реалізація програми мала сприяти, по-перше, «найтіснішій органічній соборності Волині з цілокупною Річчю Посполитою»; по-друге, «обов'язковому розширенню та поглибленню засад співжиття польської та не польської людності, зважаючи на основоположне твердження про те,

що саме державна та національна асиміляція непольської людності є головною метою цього співжиття». Об'єктом подвійної асиміляції, за А. Гавке-Новаком, повинні були стати росіяни, чехи, німці, а передовсім українці – «національно неспівдана православна людність». Така програма, ясна річ, була програмою контрольованого розширення переваг на користь волинських поляків, закріплення дискримінаційних диспропорцій у стані посідання передусім української громади Волині. Тенденція виразної полонізації шкільництва через вилучення української мови як предмета викладання, закриття української гімназії та духовної семінарії у Кременці, посилення відчуття залишковості та залежності українського шкільництва і вчительства від польських політиків та військовиків лише увиразнювали статус підлеглої нації [3, с. 131].

Таким чином, «волинська політика» воєвод Г. Юзевського та А. Гавке-Новака стала помітним регіональним суспільно-політичним явищем на схилку 1920 – 1930-х років як із точки зору її політичного впровадження, так із ментальних вимірів її узасадничення. Побудувавши освітню політику на твердому переконанні, що системи національного шкільництва є інституційованими формами усталення та збереження національних ідентичностей, що було вкрай важливо для багатонаціонального громадянства волинського воєводства, Г. Юзевський та А. Гавке-Новак, однак, діючи націоналістично, уможливлювали використання освітніх установ для забезпечення процесів переінакшення тамтешніх етнічних меншин на ґрунті польської самототожності: чи «*еволюційно-неминучого*» (Г. Юзевський), чи «*радикально-примусового*» (А. Гавке-Новак).

Обрані заради цього на Волині полонізація та утравкізація – або в спосіб роздержавлення україномовного, або через одержавлення німецькомовного шкільництва – спричинилися до зворотного ефекту – боротьби за національну школу українців і німців як боротьби за свою загрожену етнічність. Запанування у тодішній шкільній політиці на Волині функціоналістського підходу – штучного конструювання структури шкільництва та його мовного

режиму без послідовного зв'язку з національною структурою населення воєводства – викликало суспільне (в межах національних громад) не сприйняття та спротив, а по тому – у поразку самої «волинської політики».

На шляху українсько-польського порозуміння довелося долати чимало труднощів, серед яких були взаємні національні упередження і багатовікові стереотипи. Спроби етнополітичної згоди не дали належних результатів. Головний акцент польської політики в українському питанні був направлений в сторону повної державної та національної асиміляції українців. Тому, українці в складі Другої Речі Посполитої не мали перспектив розвитку в якості окремої національної одиниці.

Наслідки «Волинської програми» в аспекті українсько-польських міжетнічних відносин були найгіршими із усіх можливих варіантів, адже, внаслідок непорозумінь, що виникли в процесі втілення експерименту в реальність, загинуло багато мирного населення з обох сторін [5].

Стосовно наслідків самої програми, то в результаті поданого командувавцем округом генералом Сморовінським рапорту Міністерству військових справ, волинський воєвода Юзевський в квітні 1938 р. був звільнений із займаної посади. На його місце поставили нового і останнього волинського воєводу А. Гавке-Новака. З його ініціативи розроблено і в лютому 1939 р. затверджена Міністерством внутрішніх справ нова «Політична програма державної політики Польщі на Волині», яка була спрямована на подальшу колонізацію і колонізацію краю [16, с. 157]. Вона була таємницею і до ознайомлення з нею допускалися тільки поляки: працівники державної адміністрації, керівники польських громадських організацій, послы і сенатори. Ця програма передбачала не тільки переваги польської культури над українською, а й її винятковість. Терміни «українець», «український» потрапляли під заборону. На думку творців програми, це повинно було, в кінцевому підсумку, привести до повної асиміляції українців [13, с. 191-193].

Як бачимо, протягом усього міжвоєнного двадцятиліття польські офіційні кола проводили на західноукраїнських землях шовіністичну політику, яка передбачала колонізацію

культурно-освітньої сфери та окатоличення українського населення. Така політика сприяла наростанню національно-визвольного руху і конфронтації між польською владою та українськими політичними силами.

Стосовно ж міжетнічних відносин між поляками та українцями, то дана ситуація великою мірою ускладнила власне історичний процес зближення двох сусідніх держав, адже на території західноукраїнських земель ще довго панували, а деякою мірою ще і досі зберігаються полонофобські настрої. Це явний приклад того, як, можливо, істинно добра ідея, реалізуючись у відповідності з гаслами політичної доцільності, змінює хід історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Васюта І. К. Галицько-Волинське село між світовими війнами: монографія / Іван Васюта. – Львів: Каменяр, 2010. – 507 с.
2. Галуха В. Л. Комасація у Волинському воєводстві (1921–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія» / Г. В. Левкович. – Львів, 2008. – 20 с.
3. Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні в роки Другої світової війни: монографія [Текст] / Василь Васильович Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 464 с.
4. Гулай В. В. Політико-правові механізми впливу польської держави на етнічний характер освітньої сфери Західної України (1919-1939рр.) / В. В. Гулай. – 344с.- [Режим доступу]: <http://www.kbuara.kharkov.ua>
5. Заболотний І. Нескорена Волинь. Нарис з історії революційного руху на Волині 1917-1939 / І. Заболотний. – Львів, 1964.
6. Зайцев О. Ю. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 2. – Львів. – 1995. – С.172 – 187.
7. Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна/Т.Зарецька. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – 288 с.
8. Крамар Ю. Освітня політика воєводської адміністрації Г.Юзевського на Волині / Ю. Крамар // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту / ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – Вип. 5. – С. 97–102.

9. Крамар Ю. Програма державної асиміляції Волинського воєводи Г. Юзевського : (1928–1938 рр.) / Ю. Крамар, О. Карліна // Матеріали XXXIX наук. конф. проф.-викл. складу і студ. ун-ту / Луцький держ. педін-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1993. – Ч. 2. – С. 418–419.
10. Крамар Ю. Радикалізація українського суспільно-політичного життя на Волині в 2-й половині 1930-х рр. / Юрій Крамар // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 13: у 2-х ч. – Ч. I: Україна–Польща: історія і сучасність: зб. наук. пр. і спогадів пам'яті П. М. Калениченка (1923–1983) / гол. ред. кол. В. А. Смолій; відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 319–329.
11. Кучерепа М. Політичне становище на Волині у 1921–1939 рр. / М. Кучерепа // Шоста всеукр. наук. конф. з іст. краєзнавства / [редкол. : П. Т. Тронькота ін.]. – Луцьк, 1993. – С. 428 – 429.
12. Кучерепа Микола. Волинський воєвода Ян Генрик Юзевський / Микола Кучерепа // «Роде наш красний...» (Волинь у долях края і людських документах). У 3 т. Т. 2 / авт.-упоряд.: Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, М. М. Кучерепа; М-во освіти України, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, Волин. академ. дім. – Луцьк : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 1996. – 344 с.
13. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Пер. з пол. Є. Петренка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 344с.
14. Krasicki S. Polityka wojewody Jozewskiego na Wolyniu w swietle cyfr i faktow. – Stratyn, 1937. -126s.
15. Czubinski Antoni Historia powszechna XX wieku/ Antoni Czubinski. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. -508 s.
16. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych./ W. Mędrzecki – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, 1988.
17. Uzdowski M. Kresy wschodnie a polska polityka państwowa // Droga.-1923.-ą1-2.-S.20-23.
18. Henryk Józewski. Zamiast pamiętnika // «Zeszyty Historyczne». — Paryż, 1982. T.60.-S. 116.

V. Lysenko

«VOLYN PROGRAM» AS MAGISTRATES HENRYK JÓZEWSKI ATTEMPTS
TO SOLVE UKRAINIAN – POLISH INTERETHNIC CONFRONTATION IN
THE SECOND POLISH REPUBLIC IN 20-30- IES

During all twenty years of the interbellum period, the Polish official circles pursued a chauvinist policy aimed at polonisation of the cultural-educational sphere and the catholicization of the Ukrainian people of Western Ukraine. The policy led to the growth of the national liberation movement and confrontation between the Polish authorities and Ukrainian political forces.

As for the Polish-Ukrainian interethnic relations, this situation made the historical process of drawing together the two neighboring countries more difficult, because for a long time polonophobic ideas predominated on the territory of Western Ukraine and to some extent they are still preserved there. It is an obvious example of how a really good idea, implemented in accordance with the slogans of political expediency, can turn the course of history.

Key words: «Volyn policy» Volyn regionalism, pacification, governor, confrontation, normalization, the interwar period, the Second Commonwealth, Ukrainian, Polish.

W. Łysenko

«WOŁYŃ PROGRAMEM», JAKO SĘDZIÓW HENRYK JÓZEWSKI
PRÓBUJE ROZWIĄZAĆ POLSKO-UKRAIŃSKIEJ MIĘDZYETNICZNEGO
KONFRONTACJI W II RZECZYSPOLITEJ POLSKIEJ W 20-30 -TYCH

Złożone problemy stosunków ukraińsko-polskich międzywojennym ważne jest zbadanie polityki w II RP ukraińskich mieszkających na jego terytorium. Polityka tzw «Wołyńskiego regionalizm», który od końca lat 20-tych spędził polski rząd był jedną z prób rozwiązania kwestii ukraińskiej w Polsce. Jednak wśród badań historycznych ostatnich lat nie jest wystarczająco publikacje, które próbują odślonić zrozumienia Polaków i ukraińskim, znalezienie sposobów współpracy obu narodów. Wymaga kompleksowego badania do wnikliwej analizy głównych kierunków ukraińsko-polskiej koegzystencji między wojnami, metod i form realizacji «Wołyń eksperyment» wojewodu H.Yuzevskoho

Słowa kluczowe: «Polityka Wołyń» Wołyń regionalizm, pacyfikacyjne, gubernator, konfrontacja, normalizacja, okres międzywojenny, drugie Wspólnoty Narodów, ukraiński, polski, przepraszam.